

Дмитро Пашенко

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ГОТОВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті узгоджено систему термінів з проблеми дослідження, виділено рівні оволодіння педагогічною професією, з'ясовано місце педагогічної майстерності в цьому процесі.

Ключові слова: педагогічна майстерність, професійна діяльність, майбутній учитель.

Для уникнення термінологічних непорозумінь при з'ясуванні проблеми, відображеної у назві статті, слід, насамперед, чітко визначитися з такими поняттями, як «придатність до вчительської професії», «педагогічне покликання», «готовність до педагогічної діяльності», «педагогічна майстерність».

У науковій і довідниковій літературі визначення формулюються подекуди так, що деякі поняття з одного джерела виявляються тотожними іншому поняттю з другого джерела. Наприклад, у досить пристойному педагогічному словнику термін «професійна придатність» визначається як «відповідність індивідуальних рис професіонала вимогам, які висуває певна професія до рівня розвитку цих рис» [1, с. 30]. Але ж це, радше, «професійна готовність», а не «професійна придатність».

«Професійна придатність» – це наявність у людини сукупності морфофізіологічних і психологічних особливостей, без яких неможливо успішно виконувати професійні функції. Без наявності професійної придатності до певної спеціальності недоцільно розпочинати здобуття відповідного фаху (людині без музичного слуху не варто здобувати музичну освіту, дальтоніку не слід домагатися здобути ті професії, в яких важливу роль відіграє чітке розпізнавання кольорів тощо). Втім, навіть віртуозний фахівець може втратити професійну придатність у результаті інвалідності. Отже, професійна придатність залежить не тільки від фахових знань, умінь і навичок. Ще на вступних іспитах може визначатися придатність абітурієнта до конкретної спеціальності з допомогою співбесіди чи виконання творчих завдань.

«Професійне покликання» – це життєве призначення і спрямування людини, що є найпотужнішим чинником усвідомленого вибору професії і надає її фаховій діяльності доцільності, осмисленості й перспективності. Передумовами виникнення покликання є професійна придатність, позитивні емоції від успішного виконання основних видів діяльності відповідної спеціальності, наявність привабливих життєвих перспектив при виборі певного фаху. Першою ознакою наявності цього покликання є

стійкий інтерес до професії.

Покликання до професії вчителя початкових класів проявляється на-самперед у тому, що молода людина відчуває потяг до спілкування з дітьми цього віку, усвідомлює свою потрібність цим дітям та прагне зробити все, щоб здійснити свій внесок в їх розвиток й отримати задоволення від результатів своєї праці. Ще не знаючи про існування сензитивних періодів, людина з покликанням учителя початкових класів підсвідомо, на емоційному рівні, інтуїтивно відчуває ту місію, якій вона зможе присвятити своє життя.

Покликання до педагогічної професії можна і потрібно культивувати в сім'ї, у школі, в педагогічному ВНЗ. Ця робота значно конкретизується і поліпшиться, а педагогічна професія стане більш привабливою, якщо юнацтво буде сприймати вчителя не просто як урокодавця та вихователя «всебічно розвиненої людини», а як особистість, що допомагає кожному вихованцю шукати свою особисту стежину до щастя.

Досвід показує, що студенти-першокурсники педагогічного ВНЗ далеко не завжди мають чітке уявлення про специфіку педагогічної діяльності, а особливо про ту радість спілкування з вихованцями, яка компенсує вчителю всі затрати сил і часу, відданих на те, щоб це спілкування стало результативним. Марно чекати, що покликання до педагогічної діяльності виникне саме собою, стихійно, бо якщо подібне й трапляється, то дуже рідко. Опитування студентів показало, що після педагогічної практики багато хто з них або закохується в педагогічну професію, або, навпаки, чи не вперше серйозно замислюється над тим, що помилився у виборі свого життєвого шляху. Це свідчить про актуальність ретельного відбору студентів у педагогічний ВНЗ не стільки за тестами, як за педагогічним покликанням. Сьогодні, на жаль, такий відбір не здійснюється, внаслідок чого значна частина державних коштів, спрямованих на підготовку майбутнього вчителя, йде не за призначенням, бо не всі власники педагогічних дипломів ідуть працювати в школу, а хто і йде за направленням, але без відповідного покликання, завдає дітям більше шкоди, ніж користі.

Великим щастям для людини, на думку В.О. Сухомлинського, є віддача своїх духовних сил іншій людині. Не випадково його життєвим кредо була славнозвісна формула педагогічного щастя: «серце віддаю дітям!». Існує багато визначень поняття «щастя», але і материнське щастя, і вчительське щастя фактично зводяться до одного – відчуття своєї потрібності для дитини. Тому, якщо у довузівському житті студента був досвід відчуття задоволення від реалізації своєї потрібності оточенню і, зокрема, молодшим за себе, то досить імовірно, що у такої людини є потяг до педагогічної діяльності.

«Професійна готовність» до педагогічної діяльності, окрім професійної придатності, передбачає ще й науково-теоретичну й практич-

ну підготовку вчителя, тобто наявність у нього передбачуваних професіограмою відповідної спеціальності знань, умінь і навичок, особистісних і професійних якостей.

Доведення професійних умінь учителя до автоматизму є свідченням про новий, більш високий рівень його професійної готовності – педагогічну майстерність. Під терміном «педагогічна майстерність» прийнято вважати уміння, найвищу вправність у навчально-виховній діяльності професійно готового вчителя. Складниками цієї майстерності сучасного вчителя є наступне.

- Робота педагога за покликанням, відчуття професійного щастя від спілкування з вихованцями, любов до дітей та до професії.
- Наявність гуманістичного світогляду, повага до дитини, віра в її сили й можливості, засновані на наявності професійних знань.
- Висока моральність учителя, що ґрунтується на національній самосвідомості, духовному потенціалі та гуманних загальнолюдських якостях: бути, насамперед, людиною, а вже потім – професіоналом. Висока моральність учителя є найважливішою умовою його педагогічної майстерності, запорукою того, що вихованці сприйматимуть його як свого провідника до вершин моралі. Ця ж якість допомагає вчителю невимушено підтримувати необхідні для гуманістичного виховання дітей контакти з їх батьками та своїми колегами.
- Громадянська вихованість, тобто потрібно бути свідомим законотримувачем громадянином з активною життєвою позицією.
- Звичка реалізовувати внутрішню установку на повагу до прав дитини.

Ми навмисне виокремили кожен складник педагогічної майстерності саме тому, що усвідомлюємо виняткову значимість будь-якого з них і недопустимість упущення жодного.

Серед ознак педагогічної майстерності в сьогоденні її розумінні є й така риса в діяльності вчителя, як гуманність. Адже без гуманістичної позиції педагога всі його професійно значимі особистісні риси і якості знеціняться, а окремі з них можуть перетворитися у свою протилежність. Наприклад, вимогливість без доброти й почуття міри нерідко стає педагогічним деспотизмом, причиною ненависті дитини до вчителя і школи, формує жорстокість у самої дитини. Мабуть саме тому під педагогічною майстерністю ми, особливо не замислюючись, уявляємо тільки майстерність сучасного учителя-гуманіста.

Але ж слово «майстерність» означає досконалість, витонченість у своїй справі. Тому з повним правом можна говорити і про витончену авторитарну педагогічну майстерність учителя-єзуїта, про його готовність до авторитарної педагогічної діяльності, адже він також досконало робив свою справу. У нього також була і професійна придатність, і педагогічне покликання, а нерідко – й висока результативність у навчанні та вихованні.

Та й сьогодні багато хто з вдячністю згадує своїх вимогливих учителів і тренерів.

Було б великою помилкою безоглядно заперечувати доцільність використання в окремих випадках елементів авторитарності учителем-гуманістом. Без цих елементів майже неможливо привчити дитину доводити будь-яку розпочату справу до кінця. Елементи авторитарності необхідні для формування у вихованця вольових якостей, дисципліни, самоорганізованості.

Справжня майстерність учителя-гуманіста полягає у тому, щоб максимально ефективно, з урахуванням конкретних ситуативних умов, уміти використовувати як гуманістичні, так і авторитарні методи, динамічно змінювати стиль спілкування, здійснювати особистісно зорієнтоване, спрямоване на благо дитини, виховання.

Курс «Основи педагогічної майстерності» передбачає, насамперед, формування у студентів потреби в професійному самовдосконаленні й розвитку як провідного мотиву свого навчання в педагогічному ВНЗ. Без цього будь-які спроби формування педагогічних якостей і вмінь приречені на невдачу, бо матимуть авторитарний характер. Тільки усвідомлення своєї професійної призначеності й необхідності подальшого вивчення та вдосконалення власної психотехніки, мовлення, невербальної поведінки веде до того, що ще навчаючись у педагогічному ВНЗ, майбутній учитель починає наполегливо працювати над собою й свідомо набувати професіоналізму.

Обов'язок кожного педагогічного ВНЗ – підготувати нову генерацію вчителів та практичних психологів для сучасної школи, вихователів для дошкільних закладів, тобто випустити фахівців, готових до педагогічної діяльності не нижче, як на рівні початкової фахової компетентності, таких, у кого система знань, умінь, особистих якостей є адекватною змістові їх професійної діяльності, дає змогу чітко дотримуватися нормативів, діяти самостійно і відповідально. Повноцінна фахова компетентність продовжить формуватися у вчителя разом із набуттям позитивного практичного досвіду роботи в школі.

Справжню майстерність можна здобути виключно в процесі наполегливої практичної діяльності. В стінах педагогічного ВНЗ можна ознайомитися лише з основами педагогічної майстерності та дати поштовх до формування у студентів найсуттєвіших професійно необхідних гуманістичних якостей учителя: любові до дітей, тактовності, справедливості, комунікабельності, емоційної щирості, вміння прогнозувати педагогічну ситуацію та наслідки педагогічних дій, координувати зусилля школи і сім'ї. Для майбутнього вчителя початкових класів, як і для вчителя трудового навчання, елементом педагогічної майстерності є майстерність рук, віртуозна відточеність кожного руху. здатність у присутності дітей виготовляти з простих матеріалів дивовижні для них речі.

Якщо ж досвідченому учителю-майстру вдається успішно виходити за межі традиційних методик, технологій і навіть визнаних наукових концепцій, то це може свідчити про наступні рівні готовності до педагогічної професії: рівень творчості (перспективного педагогічного досвіду) та рівень новаторства.

Виділені нами шість умовних рівнів оволодіння педагогічною професією охоплюють досить широкий період життя вчителя початкових класів: від першої зацікавленості цією професією ще в шкільні роки – до новаторства досвідченого педагога, як правило у зрілі роки.

На першому ж занятті з «Основ педагогічної майстерності» студентам пропонувалося дати відповіді на такі питання:

- Кого із вчителів ви запам'ятали найсильніше і чому?
- Які особисті якості є професійно необхідними для вчителя і чому?
- Що було тією спонукальною причиною, яка привела вас у педагогічний ВНЗ?

Як показують ці опитування, майже всі студенти – із 216 опитаних 183 (84,7 %) – беззастережно виділяють вимогливість по відношенню до учнів, як одну з найважливіших професійних рис вчителя. Лише згодом вони приходять до висновку, зробленого у свій час А.С. Макаренком, що вимогливість до дітей має неодмінно поєднуватися із повагою до них.

Провідний мотив вибору професії вчителя початкових класів – любов до дітей. Спроба розібратися, а в чому ж проявляється це почуття, виявляє найрізноманітніші точки зору, але всі вони врешті-решт зводяться до того, що:

- «мені хочеться як можна частіше спілкуватися з дітьми»,
- «не можу бути байдужою, коли зустрічаюсь з наївним поглядом чи запитанням дитини. Дитина ніби чекає від тебе допомоги, підказки»,
- «мене приваблює в дітях їх довірливість і допитливість, оптимізм і фантазерство»,
- «приємно бачити в очах дитини радість від пізнання чогось нового, а з новим вона зустрічається на кожному кроці» тощо.

Подібні висловлювання студентів багато в чому схожі з тими думками В.О. Сухомлинського, які можна знайти в його статті «Як любити дітей» та в інших творах. Це приємно усвідомлюється майбутніми вчителями, що дає можливість легше і міцніше засвоїти ту закономірність, до якої прийшов видатний педагог через десятки років творчої праці у школі.

Усвідомлення педагогічного покликання проявляється у вчителя через відчуття реалізованості власних здібностей, щастя від спілкування з дітьми та своєї потрібності їм. Успіх навчально-виховної діяльності педагога у визначальній мірі залежить від гуманістичних взаємин з учнями, доброзичливого ставлення його до вихованців. Головне – допомогти дитині віднайти те, що закладено в ній природою, дати їй простір для самовиявлення, сприяти самореалізації.

У анкетах та творах студентів педагогічного ВНЗ неодноразово відзначається, що суттєвим поштовхом до вибору педагогічної професії для багатьох з них було перше відчуття задоволення від спілкування з молодшими за віком дітьми. Ні з чим не зрівняна радість від вдячного погляду дитини стала найефективнішим чинником профорієнтації на вчительську професію. Найчастіше подібне траплялося з дітьми вчителів. Це, мабуть, не випадково й пояснюється тим, що саме такі діти, часом просто копіюючи в ігровій діяльності своїх батьків, мали змогу відчути радість, схожу з педагогічним успіхом.

Ще в студентські роки у майбутнього вчителя потрібно розпочати формування педагогічного оптимізму. Ця якість формується поступово, на основі набуття певного педагогічного і життєвого досвіду, впевненості у власних силах. Але передумовою для формування цієї якості є наявність необхідних знань про дитину як предмет виховання, і розвиток перцептивних здібностей, здатності прогнозувати педагогічні ситуації та близькі їй віддалені наслідки виховних дій, миттєво приймати оптимальні рішення в типових виховних ситуаціях.

Значно прискорює набуття такого досвіду активне залучення студентів до розв'язування педагогічних і психологічних задач. Ці задачі привчають майбутнього вчителя до того, що в такому багатофакторному процесі, як виховна робота, на відміну від пошуку розв'язку в точних науках, не існує єдиної правильної відповіді. Пошук же різних альтернативних сценаріїв дій учителя з урахуванням можливих додаткових умов, привчає студента обов'язково враховувати такі умови. Успіх у розв'язанні навчальних педагогічних задач, що проводиться в формі ділової гри, надає більшої впевненості студенту під час проходження педагогічної практики, стає іноді основою для вдалого експромту і є однією з важливих передумов для виникнення педагогічного оптимізму.

Практичні заняття з «Основ педагогічної майстерності» і методик викладання, розв'язування спеціально підібраних педагогічних задач; аналіз досвіду роботи авторських шкіл, ініціаторів педагогіки співробітництва та окремих творчо працюючих учителів; аналіз уривків із творів Ш.О. Амонашвілі, Я. Корчака, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського дають змогу формувати внутрішню установку на повагу до прав і свобод дитини, а ділові ігри на практичних заняттях і, особливо, навчальна та виробнича практики, літня практика у дитячих таборах дозволяють реалізовувати цю важливу для вчителя-гуманіста установку.

Досвід показав: усе це реально здійснюється лише за умови, що студенти неодмінно мають відчувати на собі таку ж повагу до їхніх прав і свобод з боку викладачів. Живий приклад відіграє тут важливу роль. Принагідно зазначимо, що неодноразово доводилося виявляти випадки, коли до навчальної педагогічної практики студент мав гуманістичну настроєність на роботу з дітьми, а спостереження за роботою авторитарно-

го вчителя, спілкування з ним послаблювало гуманістичну спрямованість і посилювало авторитарну.

Ретроспективний аналіз історії вітчизняного і зарубіжного досвіду підготовки педагогічних кадрів показав, що в цьому досвіді є те, що варте уваги і в наші дні, від чого поспішно відмовилися в свій час наші попередники, або що зараз використовується переважно зарубіжними колегами: ретельний відбір студентів на педагогічні спеціальності з урахуванням наявності відповідних задатків та покликання до вчительської діяльності, а не лише рівня знань; посилена увага до практичної підготовки та педагогічної практики й річного стажування по закінченню вивчення теоретичного курсу; наявність при педагогічному ВНЗ своєї справді базової школи, в якій викладачі методик у присутності студентів регулярно проводять заняття з дітьми; використання студентського драматичного гуртка та інших форм художньої самодіяльності для відточування окремих елементів педагогічної майстерності; залучення майбутніх учителів не лише для проходження педагогічної практики, а й до соціальної практики доброчинності при лазаретах, будинках для самотніх людей похилого віку, дитячих колоніях тощо.

Деякі з цих ідей, як показав аналіз сучасних наукових розробок, близьких до проблеми нашого дослідження, заслуговують на впровадження, а інші ще чекають теоретичної розробки і експериментального підтвердження своєї ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максименко В. Педагогічний словник / В. Максименко // Шкільний світ. – 2001. – № 6–7. – С. 39–40.